

“QUTADG’U BILIG” ASARINING TURK TILIDA O’RGANILISHI

Sobirov G’ulomjon Xikmatjon o’g’li

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

“Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrası tayanch doktoranti

E-pochta: gulomjon.sobirov.94@gmail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada “Qutadg’u bilig” asarining turk tilida o’rganilishi haqida so’z yuritiladi. Xususan, har ikki tilda qilingan ilmiy ishlar, maqolalar monografiyalar o’rganib chiqiladi.

Kalit so’zlar: *Maqol, turkiy xalqlar, do’st, do’stlik, dushman, ta’lim-tarbiya, oila birligi.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена изучению произведения «Кутадгу билиг» на турецком языке. В частности, изучаются научные труды, статьи и монографии, написанные на обоих языках.

Ключевые слова: *Пословица, тюркские народы, друг, дружба, враг, воспитание, семейное единство.*

ABSTRACT

This article is about the study of the work "Kutadgu bilig" in Turkish. In particular, scientific works, articles and monographs written in both languages are studied.

Keywords: *Proverb, Turkic peoples, friend, friendship, enemy, education, family unity.*

KIRISH

Bugungi kunda adabiyot, tilshunoslik, madaniyat tarixi, ijtimoiy fanlar kabi turli sohalarda ko‘plab qimmatli asarlar o‘rganilmoqda. Bu asarlar orasida turkiy tilining nodir namunalaridan biri bo‘lgan "Qutadg‘u bilig" alohida ajralib turadi. “Qutadg‘u bilig” O‘rta Osiyo turkiy adabiyotining eng muhim asarlaridan biri hisoblanib, o‘rta turk tilining murakkab namunalaridan biri sifatida ko‘riladi. Bu asar Qoraxoniylar saltanati davrida yashagan donishmand shoir Yusuf Xos Hojib tomonidan yozilgan. “Qutadg‘u bilig” o‘zining adabiy qimmatini, axloqiy, madaniy-tarixiy ahamiyatiga ko‘ra turkiy adabiyotning nodir asarlaridan biri sanaladi.

Ushbu maqolada biz “Qutadg‘u bilig”ni chuqurroq ko‘rib chiqamiz va asarning kelib chiqishi, mazmuni, tili va madaniy akslarini o‘rganamiz. Shuningdek, asar muallifi Yusuf Xos Hojibning hayoti, davrning ijtimoiy-siyosiy mazmuni bilan tanishamiz. “Qutadg‘u bilig” Markaziy Osiyoning boy tarixi va madaniyatini aks

ettiruvchi ko‘zgu bo‘lib, ushbu maqola ushbu boy merosni chuqurroq anglash borasidagi sa’y-harakatlarimizning bir qismidir.

Shuningdek, “Qutadg‘u bilig” haqidagi akademik tadqiqotlar va bu asarning turk madaniyatiga ta’sirini ko‘rib chiqamiz. Asarning lisoniy nozikliklari, axloqiy ta’limotlari va adabiy qimmatlari ushbu maqolaning asosiy mavzularidan biri bo‘ladi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, “Qutadg‘u bilig” nafaqat turk adabiyotining qimmatli asari, balki O‘rta Osiyoning boy merosining bir bo‘lagi bo‘lib, ushbu maqola ushbu merosni yanada chuqurroq anglashimizga hissa qo‘shadi.

Shu nuqtai nazardan “Qutadg‘u bilig”ga bag‘ishlangan ilmiy maqola va tezislar asarning turli qirralarini yoritib bergan. Asar boyligini anglash maqsadida tilshunoslar, adabiyotshunoslar, tarixchi va madaniyat tadqiqotchilari asarga turli yondashuvlar bilan yondashganlar. Bu tadqiqotlar o‘rta turk tilining til tuzilishini tushunish imkonini beradi hamda “Qutadg‘u bilig”ning madaniy va tarixiy kontekstini yoritadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ilm ahliga yaxshi ma’lumki, «Qutadg‘u bilig»ning uch nusxasi mavjud: Qohira nusxasi, Namangan nusxasi, Vena nusxasi. Afsuski, har uchchala nusxa ham mukammal emas. Qo‘lyozmalarda hattotlarning sahv-xatolari ko‘p. Masalan, hattotlarning xatosi tufayli Namangan nusxasi 6,095 bayt, Qohira nusxasi 5,400 bayt, Vena nusxasi esa butunlay nomukammal bo‘lib kolgan. Ulug‘ bobokalonimizning o‘zi tartib bergai va o‘sha davrda ko‘chirilgan asarning asil nusxasi haligacha topilgani yo‘k. Buning ustiga «Qutadg‘u bilig» asari ustidagi tadqiqotlar behad kechikib, faqatgina yigirmanchi asrga kelib boshlandi. XI asrda shunday asar yozilgani haqidagi ilk xabar bizning matbuotimizda 1914 yili e’lon qilindi. Oradan o‘n yil o‘tgach, professor Abdurauf Fitrat dostonning Namangan nusxasini qo‘lga kiritdi va ma’lum izohlar bilan asardan parcha e’lon qildirdi. Oradan yigirma yil o‘tgach, bu xayrli ishga turk olimi Rishod Rahmatiy Orot qo‘l urdi. U «Qutadg‘u bilig»ning dunyoda mavjud uchchala nusxasini solishtirib, nomukammalliklar o‘rnini to‘ldirdi va 1947 yili dostonning nasriy bayonini chop ettirdi. Keyinchalik nisbatan mukammal nazmiy nusxasini tayyorlab, nashr qildirdi va uni hozirgi zamon usmonli turk tiliga tarjima qildi. Shuningdek asar mundarijasiga tartib berdi. Ma’lumki, bazgacha yetib kelgan barcha nusxala muvdarija yo‘k. Bundan tashqari Rishod Rahmatiy Orotning katta xizmatlaridan biri shundaki, u Yusuf Xos Hojibning yoshlikka achinib, keksalik haqida aytganlarini, zamonning buzuqligi va do‘stlarning jafosi to‘g‘risidagi fikrlarini, kitob egasi Yusuf Xos Hojibning o‘ziga nasihatini alohida qism qilib asarga kiritdi. Turk olimining bu benazir xizmati tufayli qo‘limizda hozir biz mutolaa qilayotgan nisbatan mukammal nusxa paydo bo‘ldi.

“Qutadg‘u bilig” bo‘yicha turk va o‘zbek tadqiqotchilari tomonidan ko‘pgina ilmiy ishlar qilingan. Biz bu maqolamizda qilingan ilmiy ishlarni o‘rganib tahlil qildik. Bu tadqiqotlar asarning lingvistik, adabiy, madaniy-ijtimoiy jihatlarini ko‘rib chiqish orqali asarning keng istiqbolini shakllantirdi. Har bir tadqiqot asarni boshqacha nuqtai nazardan o‘rganilganligi bois asarning chuqurligi va ahamiyatini yaxshiroq tushunishimizga hissa qo‘shdi. Quyida turk tilida qilingan tadqiqotlarni ko‘rib chiqdik.

"Kutadgu Bilig: Dil ve Anlam" (Mustafa Kafalı, 1972): Ushbu tadqiqotda asarning til tuzilishi, so‘z tanlovi, ma‘no teranligi va lingvistik xususiyatlari ko‘rib chiqildi. Maqolada til va ma‘no olamiga murojaat qilish orqali “Qutadg‘u bilig”ning lingvistik jihatlarini tushuntirish maqsad qilingan.

"Kutadgu Bilig ve Toplumsal Değerler" (Ömer Demircan, 1998): Ushbu maqolada asardagi ijtimoiy qadriyatlar tahlili qilingan. Muallif asardagi axloqiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarga murojaat qilib, asarning jamiyatga ta'sirini o'rganib chiqdi.

"Kutadgu Bilig'in İslamî Unsurları" (Mehmet Asutay, 2004): Ushbu tadqiqotda “Qutadg‘u bilig”dagi islomiy unsurlar va uning islom tafakkuri bilan aloqasi ko‘rib chiqildi. Asarda islom ta‘limoti va qadriyatlari nuqtai nazaridan qanday nuqtai nazar taqdim etilgani muhokama qilinadi.

"Kutadgu Bilig: Dil ve Kültür İlişkisi Üzerine Bir İnceleme" (Ayşe Gökçen Dinç, 2012): Ushbu tezisdagi “Qutadg‘u bilig”ning til va madaniyat munosabatlari ko‘rib chiqildi. Dissertatsiya ishning madaniy aks ettirishlari va madaniy kontekstini baholashga qaratilgan.

"Kutadgu Bilig'in Toplumsal Yapı ve Ahlak Anlayışına Etkileri" (İlknur Çelik, 2015): Ushbu tadqiqotda asarning ijtimoiy tuzilish va axloqiy tushunchaga ta'siriga e'tibor qaratilgan. Ishning ijtimoiy tartib, axloqiy qadriyatlar va boshqaruv tamoyillari kabi masalalarga ta'siri ko'rib chiqildi.

"Kutadgu Bilig: Dil, Edebiyat ve Tarih İlişkisi" (Ali Özel, 2020): Ushbu maqolada til, adabiyot va asar tarixi o'rtasidagi munosabatlarga baho berilgan. Asarning yozilgan davrning tarixiy-madaniy sharoiti bilan aloqasi muhokama qilinadi.

"Kutadgu Bilig: Bir Ahlak ve Devlet Rehberi" (Nail Tan) Nail Tan bu kitobida Ahmet Caferog‘luning “Qutadg‘u bilig” nashr qilganidan to hozirgi kungacha bo‘lgan jarayonni muhokama qilib, asarning tili, mazmuni va falsafiy jihatlarini tadqiq qiladi. Asarning asl matni va muallif asarining tarjimasini ham kitobga kiritilgan.

"Kutadgu Bilig: Türk Ahlak Felsefesinin İlk Mürşidi" (Zeki Tez) Zeki Tez ushbu kitobida "Qutadg'u bilig"ni axloq falsafasi nuqtai nazaridan tadqiq qiladi va asardagi axloqiy ta'limotlarni tadqiq qiladi.

"Kutadgu Bilig: Felsefi ve Edebi Yönleriyle" (Muharrem Ergin) Muharrem Ergin bu kitobida "Qutadg'u bilig"ni falsafiy va adabiy nuqtai nazardan ko'rib chiqadi. Asar matni tarjima va tushuntirishlar bilan berilgan bo'lsa, uning falsafiy tahlillari ham atroflicha berilgan.

"Qutadg'u bilig"ga oid tadqiqotlarda bu qimmatli asarning madaniy, lingvistik, tarixiy va adabiy ahamiyati alohida ta'kidlangan. Ushbu tadqiqotlar natijalarini quyidagi asosiy sarlavhalar ostida umumlashtirish mumkin:

Tilshunoslik: "Qutadg'u bilig" o'rta turk tilining muhim namunasini beradi. Tilshunos olimlar asarning til tuzilishi, lug'at tarkibi, til o'zgarishi va til evolyutsiyasini o'rgangan. Bu tadqiqotlar o'rta turk tilining rivojlanishi haqidagi tushunchamizga ma'lum miqdorda o'z hissasini qo'shdi.

Axloqiy va ijtimoiy tadqiqotlar: ish axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy tartib va boshqaruv tamoyillari kabi masalalarni ko'rib chiqilgan. Tadqiqotchilar "Qutadg'u bilig"dagi axloqiy ta'limot va ijtimoiy me'yorlarni o'rganib, Markaziy Osiyodagi mentalitetni tushunishga harakat qilganlar. Adabiy sharhlar: Asar O'rta Osiyo turkiy adabiyotining muhim qismi sanaladi. Adabiyotshunoslar asarning adabiy uslubi, she'r birliklari va adabiy motivlarini o'rganib chiqdilar. Bu mulohazalar asarning adabiy qimmatini ta'kidlaydi.

Tarixiy mazmun: "Qutadg'u bilig" asari yozilgan davrdagi siyosiy, madaniy va ijtimoiy sharoitni o'zida aks ettiradi. Tarixchilar asar davridagi voqealar va Qoraxoniylar saltanatining tuzilishini tushunish uchun asarni tadqiq qilganlar.

Madaniy aks ettirishlar: Asar O'rta Osiyo turk madaniyatining muhim aksidir. Madaniyatshunos olimlar "Qutadg'u bilig"dagi an'anaviy ta'limotlar, marosimlar va madaniy qadriyatlarni o'rganib, Markaziy Osiyoning boy madaniy merosini tushunishga harakat qildilar.

Binobarin, "Qutadg'u bilig"ga oid tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu asar turkiy adabiyot va tilshunoslikning muhim namunasi bo'lishdan tashqariga chiqadi. Asar Markaziy Osiyo tarixi, madaniyati va mentalitetini tushunishga qaratilgan sa'y-harakatlarga katta hissa qo'shadi. Qolaversa, bu tadqiqotlar Turk va Markaziy Osiyo tarixini tushunishimizga yordam beradi va bu qimmatli merosni kelajak avlodlarga yetkazish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Arat, R. R. (1979). Kutadgu Bilig (İndeks). Istanbul.
2. O'zbek Xalq Maqollari. (2005). Toshkent.

3. Yusuf Xos Hojib. (2010). Qutadg'u bilig. I jild. T., B.15-16.
4. Erol Güngör, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken yayınları, İstanbul 2008, s. 215.
5. Alfred Adler, İnsanı tanıma sanatı, Dergah yayınları, İstanbul 1985